

AXMAR BRUKSGATA

Arkeologisk undersökning

Hamrånge 146:1
Hamrånge Socken
Gävle Kommun
Gästrikland
2017

Bo Ulfhielm

AXMAR BRUKSGATA

Arkeologisk undersökning

Hamrånge 146:1
Hamrånge Socken
Gävle Kommun
Gästrikland
2017

Rapport 2018:16
Bo Ulfhielm

Länsmuseet Gävleborgs rapportserie

Rapportserien innefattar rapporter inom länsmuseets verksamhetsområden arkeologi, bebyggelsehistoria, byggnadsvård, kulturmiljövård, etnologi, konst- och kulturhistoria.

Du kan själv ladda hem rapporter i PDF-format från länsmuseets hemsida www.lansmuseetgavleborg.se

Rapporter, böcker och mycket annat kan Du köpa/beställa i länsmuseets butik butiken@xlm.se eller 026-65 56 35.

Utgivning och distribution:

Länsmuseet Gävleborg

Box 746, 801 28 Gävle

Tel 026-65 56 00

www.lansmuseetgavleborg.se

© Länsmuseet Gävleborg 20182012

Omslagsbild: Axmar bruk 1820, historisk karta. Foto: Bo Ulfhielm

Staten har rätt att sprida dokumentationsmaterialet och rapporten enligt CC BY-licens. Lantmäteriverkets kartor omfattas ej av denna licens. Allmänt kartmaterial från Lantmäteriverket. Medgivande MS2010/01366.

ISSN 0281-3181

Print: Länsmuseet Gävleborg

INNEHÅLL

Sammanfattning.....	5
Bakgrund	5
Syfte.....	6
Metod.....	6
Topografi och fornlämningsmiljö	6
Resultat	8
Grävning med barn	10
Referenser	11
Administrativa uppgifter.....	11
Bilaga. Anläggningsbeskrivning.....	12

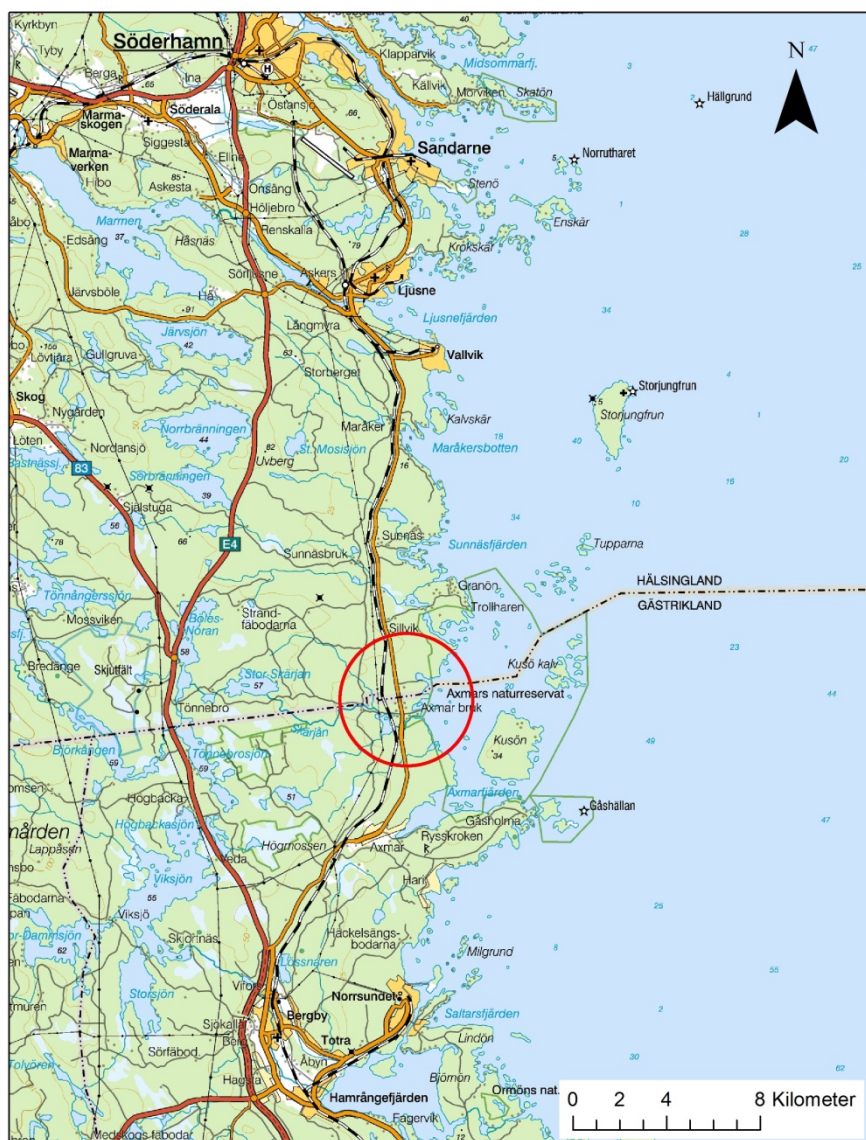

Bild 1. Översiktskarta med undersökningsområdet markerat med röd ring.
Efter digitala översiktskartan. Lantmäteriet.

SAMMANFATTNING

Länsmuseet Gävleborg har under perioden 31 juli – 5 augusti 2017 genomfört en arkeologisk undersökning av platsen för en arbetarbostad i Axmar bruk.

Undersökningen finansierades genom bidrag från Länsstyrelsen Gävleborg.

Bruksmiljön, som den ser ut idag, tog form på 1860-talet då det skedde stora omstruktureringar på orten. Det äldre industriområdet hade sin kärna i dagens engelska park. Till detta hörde många kringbyggnader som revs på 1800-talet. Däribland var sex byggnader för arbetarbostäder på norra sidan om bruksgatan. Byggnaderna revs omkring år 1880 och idag syns inga spår ovan mark.

Den arkeologiska undersökningen syftade bland annat till att öka medvetenheten om Axmar bruks äldre historiska skikt och de arkeologiska spåren, samt att få en uppfattning om vad som finns kvar av kulturlager som är redovisade på historiska kartor, men där det idag inte syns lämningar ovan mark.

Totalt schaktades en yta på cirka 400 kvadratmeter fördelade på två områden om 75 respektive 315 kvadratmeter. Schakten lades ut efter historiska kartor för att få med redovisade huskroppar.

Undersökningen visade att grunderna efter arbetarbostäderna till stora delar förstörts då de revs i slutet av 1800-talet och att mycket begränsad information finns kvar. I det mindre, östliga, schaktet kunde inga spår efter husgrund eller andra anläggningar påvisas. I det västliga schaktet framkom rester efter den brukslänga som stått på platsen. Den var cirka 12×6 meter stor och markerades av ett tiotal kvarvarande syllstenar.

I samband med ”bruksdagen” lördagen den 5 augusti anordnades visningar och en publik grävning med inriktning mot barn. Totalt deltog 11 barn i undersökningen.

BAKGRUND

Axmar bruk, med anor från 1600-talet, är Gästriklands hittills enda kulturresevat. Bruket är idag en välbesökt destination. Genom en aktiv förening, och en styrgrupp bestående av bland annat Gävle kommun, Länsstyrelse, Länsmuseet och entreprenörer, finns en uttalad målsättning att ytterligare utveckla bruket som besöksmål.

Då en stor del av kulturmiljön i Axmar utgörs av arkeologiska spår pågår ett långsiktigt arbete med att få mer kunskap om, och förmedla informationen om dessa. Hittills har arkeologiska insatser gjorts i anslutning till den äldre trädgården (Flink, m.fl. 2017) och i hamnen där sänkta skeppsvrak ligger som fyllnadsmassor (Ulfhielm 2013).

I en utredning som Länsmuseet utförde 2016 nyregistrerades ett 20 tal lämningar i Axmar bruk. Några befintliga lämningar fick också nya geometrier och beskrivningar. Dit hör den nu aktuella Hamrånge 146:1 som tidigare bara avsåg hyttan och slagghvarpar men som nu är en sammansatt lämningstyp och avser ett större hyttområde som innefattar såväl stående byggnader som lämningar utan spår ovan mark.

SYFTE

Den arkeologiska undersökningen syftade till att:

- Öka medvetenheten hos boende, entreprenörer och allmänhet om Axmar bruks äldre historiska skikt och de arkeologiska spåren.
- Få en uppfattning om vad som finns kvar av kulturlager och konstruktionsdetaljer för de byggnader som är redovisade på historiska kartor, men där det idag inte syns lämningar ovan mark. Detta är viktigt för den antikvariska handläggningen av framtida markingrepp.

Undersökningen av arbetarbostaden kan också tillföra kunskap om materiell kultur, kosthållning o.s.v i ett arbetarhushåll på landsbyggden.

METOD

Den arkeologiska undersökningen genomfördes genom maskinschaktning i parkmark. Påträffade anläggningar rensades fram för hand. Totalt schaktades en yta på cirka 400 kvadratmeter fördelade på två områden om 75 respektive 315 kvadratmeter. Schakten lades ut efter rektifierade historiska kartor för att få med redovisade huskroppar, men placeringen styrdes i praktiken också av ledningar och befintliga träd för att skador skulle undvikas vid grävarbetet.

*Bild 2. Handrensning på platsen för en arbetarbostad. Fotot taget från nordväst.
Foto: Bo Ulfhielm*

TOPOGRAFI OCH FORNLÄMNINGSMILJÖ

Under mer än 250 år tillverkades järn i Axmar bruk. År 1671 byggdes den första hyttan. Den hämtade sin kraft från Skärjån och eldades med kol från Ödmårdens skogar. Då liksom nu låg bruket avses, bortom byar och allfarvägar, havet var kontaktytan med omvärlden.

Det äldsta industriområdet, som låg i det som nu är den engelska parken, revs på 1860-talet och ett helt nytt bruk tog form på ny plats närmare havet – det är denna bruksmiljö man ser idag. För sin tid var det ett mycket modernt järnbruk med valsverk, Lancashiresmedja och masugn. Av den gamla hyttbacken blev en park med herrgård, lusthus och utkikstorn.

Nya arbetarbostäder uppfördes mitt emot de gamla längs med bruksgatan. Under några årtionden stod de sida vid sida, men på 1880-talet revs de sex gamla arbetarlängorna tillsammans med en rad andra kringbyggnader. Efter det har marken inte bebyggts och idag syns inga spår ovan mark.

Bild 3. Rektifierad historisk karta över Axmar bruk som visar de aktuella schakten (rödmarkerade) i förhållande till de nu borttagna arbetarbostäderna. Till vänster i bild syns det äldre industriområdet i dagens engelska park. Kartan från 1820. Arkivcentrum Dalarna.

RESULTAT

Undersökningen omfattade två schakt om 75 respektive 315 kvadratmeter som båda enligt det rektifierade kartmaterialet skulle beröra byggnader.

I det mindre, östliga, schaktet var ett 0,4 meter tjockt matjordlager och därunder var morän med enstaka stenar samt rikligt med kol. Inga spår efter husgrund eller andra anläggningar kunde påvisas.

I det västliga schaktet var överst ett 0,3–0,5 meter tjockt matjordlager och därefter morän med rikligt med sten och inslag av häll. Platsen för en av brukslängorna kunde ungefärligt avgränsas som en plan yta, 12×6 meter stor, med sten i kanterna. Stensyllen, som är synlig på äldre fotografier, var dock till stora delar uttriven. Troligen har grundstenar återanvänts till andra byggnader. Grunden rensades fram och karterades med RTK-GPS. Vid framrensningen framkom enstaka fynd i form av ben, keramik och porslin, samt spikar, beslag och andra järnföremål. Samtliga daterbara föremål var från 1800-talets slut eller av mer recent karaktär. I södra delen av ytan var ett utfyllnadslager med slagg 0,05–0,2 meter tjockt som delvis sammanföll med grunden.

Bild 4. Grunden under framrensning. Fotot taget från väster. Foto: Bo Ulfhielm

Bild 5. Äldre foto från bruksgatan. Huset med två skorstenar till höger i bild är den vars grund delvis kunde beläggas i fält. Läns museet Gävleborg bildarkiv.

Bild 6. Bruksgatan efter att husen rivits. Foto tillhandahållet av Olov Thunman.

Undersökningen visade att de äldre arbetarbostäder som stått norr om bruksgatan mycket grundligt har förstörts då de revs i slutet av 1800-talet och att mycket begränsad information finns kvar. På grund av det negativa resultatet avbröts undersökningarna efter två och en halv arbetsdag istället för de fem arbetsdagar som planerats.

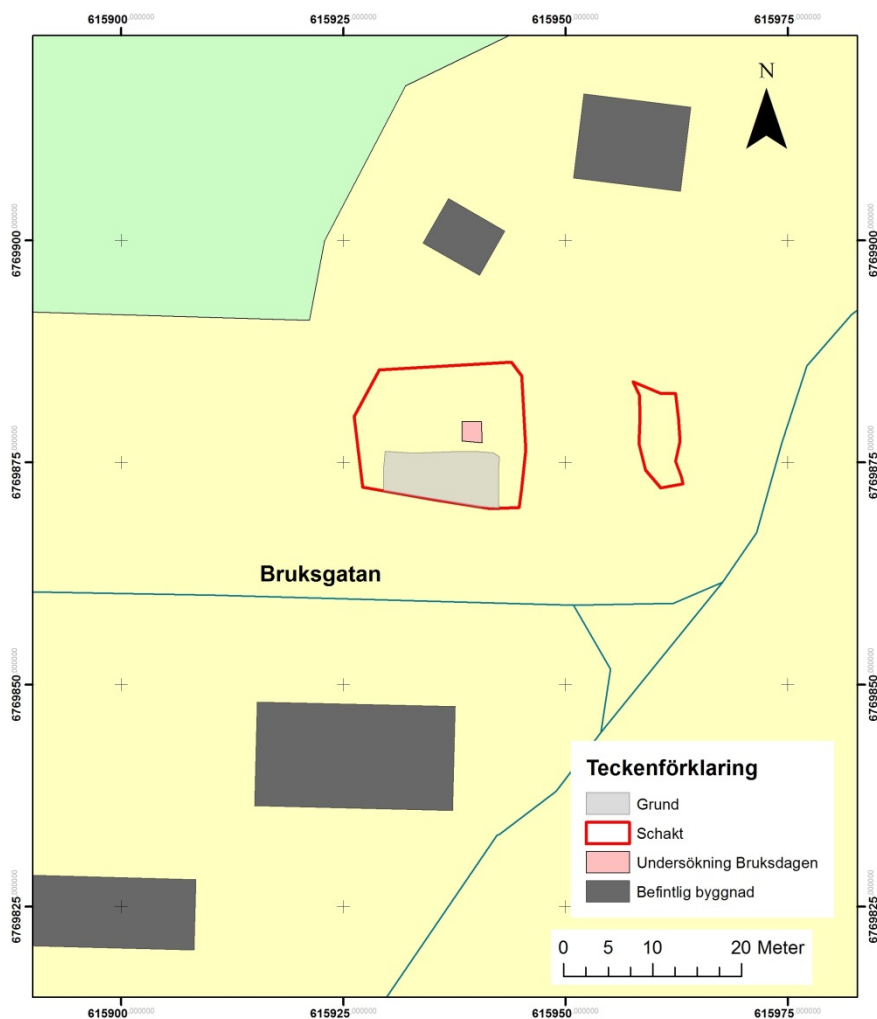

Bild 7. Schaktade ytor, efter digitala fastighetskartan. Lantmäteriet

GRÄVNING MED BARN

I samband med ”bruksdagen” lördagen den 5 augusti anordnades visningar och en publik grävning med inriktning mot barn. Då undersöktes en yta norr om grunden (på husets baksida) där det framkom kulturlager/avfallslager med djurben, keramik, järnföremål, och slagg. De daterbara fynden härrörde från 1800-talets andra hälft. Totalt deltog 11 barn i undersökningen.

Bild 8. Barn hjälper till och gräver på bruksdagen den 5 augusti 2017. Foto Bo Ulfhielm. Fotot taget från öster.

REFERENSER

Flink, M. m.fl. 2017. Vårdprogram för två trädgårdar i Axmar bruk. Rapport 2017:38. Arkeologerna. Statens historiska museum.

Ulfhielm, B. 2013. Fartyg i vägen, arkeologisk undersökning. Läns museet Gävleborg rapport 2013:03.

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Länsstyrelsens dnr: 1505-17

Uppdragsgivare: Länsstyrelsen Gävleborg

Läns museet Gävleborgs dnr: 320/301

Undersökningstid: 31 juli–5 augusti 2017

Arkeologtimmar: 32

Personal: Bo Ulfhielm

Fastighet: Axmar bruk 1:1

Socken: Hamrånge

Kommun: Gävle

Koordinatsystem: Sweref 99 TM

Höjdsystem: RH 2000

Undersökt area: 390 kvadratmeter

Dokumentationshandlingar som förvaras i Läns museet Gävleborgs arkiv:

Fältanteckningar och sektionsritningar. 6 digitala fotografier och 2 shapefiler

Fynd: Inga fynd togs till vara

BILAGA. ANLÄGGNINGSBESKRIVNING

Anläggning 1

Husgrund, rest av, ca 12×6 m (Ö-V). I V och N sidorna är enstaka syllstenar 0,5–1,5× 1 m st. I S är ett fyllnadslager med slagg 0,05-0,2 m tj.

LÄNSMUSEET GÄVLEBORG, BOX 746, 801 28 GÄVLE. TEL 026-65 56 00. WWW.LANSMUSEETGAVLEBORG.SE
BESÖKSADRESS: SÖDRA STRANDGATAN 20, GÄVLE